

TENDINȚE FONETICE ȘI MORFOLOGICE ALE GRAIURILOR MOLDOVENEȘTI VORBITE PE TERITORIUL REPUBLICII MOLDOVA

Doctor în filologie, conferențiar universitar **Stela SPÎNU**
Universitatea Academiei de Științe a Moldovei

PHONETIC AND MORPHOLOGICAL TRENDS OF THE MOLDOVAN SPEECHES SPOKEN ON THE TERRITORY OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA

Summary. This article analyzes the current state of evolution of the spoken Romanian language on the territory of the Republic of Moldova and reveal the dynamics of dialects in the last two decades. To achieve this goal, we organized on-site dialectological expeditions on a sample of 40 communities included in the Moldovan Linguistic Atlas (MLA) network. The factologic material was interpreted. The methods of investigation applied in the work shall conform to the complexity of the studied phenomenon. We will appeal to the ethnographic-folk-dialectal synchronic method associated with the linguistic geography, the method of dialectal survey, the descriptive method, the analysis and synthesis of the collected material, the historical-comparative and etymological method etc. The analysis of the phonetic and morphological peculiarities, specific to the Republic of Moldova, demonstrated the differences that persist between the language spoken by the young people and the older generation. The older generation remained attached to the old linguistic traditions, the young people's speech have many common features with the literary language.

Keywords: language, on-site dialectological and folk expeditions, linguistic atlas, dialectal text, speache, tradition, dialectal-ethnographic glossary.

Rezumat. În acest articol este analizat stadiul actual de evoluție a limbii române vorbite pe teritoriul Republicii Moldova, este urmărit procesul intens de apropiere a graiurilor teritoriale de aspectul îngrijit al limbii naționale, este relevată dinamica ariilor dialectale în ultimele două decenii. Pentru realizarea acestui deziderat au fost organizate cercetări de teren în 40 de localități. Materialul factologic a fost prelucrat și interpretat, fiind aplicate metoda sincronică etnografic-folcloric-dialectală, asociată cu metoda anchetei pe teren, analiza, sinteza, metoda comparativ-istorică și etimologică etc. Analiza particularităților fonetice și morfologice a pus în evidență caracterul, în mare parte, conservant al graiurilor vorbite, rămase atașate de vechile tradiții lingvistice, dar și prezența unor particularități comune cu limba literară, în special, în vorbirea tinerilor.

Cuvinte-cheie: grai, arie dialectală, inovație, texte dialectale, tradiție folclorică, hipertext, spiritualitate.

Dialectele și graiurile dintotdeauna au atras atenția cercetătorilor prin varietatea formelor fonetice, gramaticale și lexicale. Primii care au insistat asupra unui studiu amplu al graiurilor populare și au încurajat cercetările de teren au fost reprezentanții Școlii neogramaticilor, constituită în Germania, în ultimul pătrar al secolului al XIX-lea.

În arealul românesc, primele cercetări asupra limbii vorbite aparțin filologului B. P. Hasdeu, autorul *Programei pentru adunarea datelor privitoare la limba română* (1884), redactată pentru studierea pe teren a graiurilor românești. Ulterior, elaborarea și aplicarea metodei geografiei lingvistice a contribuit la realizarea mai multor studii privind statutul graiurilor dacoromâne, configurația isoglozelor și dinamica faptelor de limbă.

Aria unor investigații fundamentale a inclus și graiurile moldovenești, care formează o parte însemnată a arealului dacoromân, acoperind (în cadrul Moldovei

istorice) aproape o treime din teritoriu. Primele studii destinate graiurilor din stânga Prutului aparțin lingvistului rus M. Serghievski. Principalele probleme abordate sunt contactele limbilor slave (rusa, ucraineana, polona) cu graiurile moldovenești, poziția ultimelor în cadrul dacoromânei și necesitatea elaborării unui atlas lingvistic al RASSM, care ar facilita cercetarea vorbirii dialectale [11, p. 143].

În perioada 1957–1965, Sectorul de dialectologie al Institutului de Limbă și Literatură al AȘM a organizat cercetări de teren. Chestionarul conținea 2 548 de întrebări și o rețea de 240 de localități (163 în Republica Moldova, 61 în Ucraina, 16 în Federația Rusă, una în Abhazia, două în Kazahstan și una în Kârgâzstan). Materialul factologic, cules pe teren, a fost inclus în *Atlasul lingvistic moldovenesc* (1968–1973) și *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Basarabia, nordul Bucovinei, Transnistria* (1993–2003).

Pe parcursul ultimelor decenii, în spațiul pruto-nistrean nu s-au făcut cercetări de teren în vederea elaborării unor noi corpusuri de texte dialectale și a unor glosare regionale, care ar reflecta realitățile lingvistice. Pe această linie de idei, ne-am propus efectuarea de noi anchete de teren, rezultatele obținute asigurând o continuitate a cercetărilor inițiate la un interval de 50 de ani.

Cercetările de teren au fost realizate de echipa proiectului *Limba și folclorul românesc în procesul de consolidare a statului Republica Moldova*, în perioada iunie – august 2015 și iunie – iulie 2016, pe un eșanțion de 34 de localități din rețeaua *Atlasului lingvistic moldovenesc* (ALM). Material factual a fost adunat și de studenții anului I ai UnAȘM, în cadrul Practicii de inițiere în specialitate. Pentru a fi posibilă confruntarea faptelor de limbă, culese în anii 1957–1965, cu materialul factologic colectat recent, a fost păstrată rețeaua de puncte ale anchetei și conținutul Chestionarului dialectal (CD).

Pentru obținerea unui material autentic, cu valoare documentară, au fost aplicate metoda observației, interviul și ancheta dialectală. *Observația* a fost principala metodă aplicată la semnalarea faptelor de limbă, contribuind la menținerea unei comunicări bilaterale de calitate între informator și anchetator; *interviul* ne-a ajutat să menținem aria tematica, facilitând o comunicare bilaterală simetrică între cercetător și informator; *ancheta dialectală directă* a înlesnit obținerea materialului factologic necesar.

Din fiecare localitate au fost selectați câte trei informatori de diferite vârste. Aceștia urmau să corespundă următoarelor criterii: să fie din localitatea unde se desfășoară ancheta sau să fi trăit aici cea mai mare parte a vieții, să aibă o pronunție clară, să conștientizeze scopul venirii anchetatorului, să fie binevoitori, să accepte să stea un timp la dispoziția anchetatorului.

Faptele de limbă au fost înregistrate pe suport video, prelucrate și arhivate. În procesul de cercetare, confruntând materialul factual din ALM/ ALRR. Bas. (colectat în perioada 1957–1965) cu faptele de limbă recent culese, am semnalat o serie de tendințe fonetice și morfosintactice ale vorbirii din Republica Moldova, pe care le vom prezenta în continuare.

TENDINȚE FONETICE

Vocalismul

Conform ALM, *a* accentuat, plasat după prepalatale rostite dur *j*, *ș*, trece în seria lui *ă*: *șârpi*, *șăpti*, *jăli* [1; h. 18–20]. Fenomenul a apărut în jumătatea sudică a țării (probabil pentru început în Țara Românească), extinzându-se apoi spre nord, în

Moldova și Transilvania [4; p. 106]. În prezent, durificarea lui *ș*, *j* a fost atestată la toți informatorii anchețați [CD; î. 6-8].

Harta 22 a ALM și *Textele dialectale* înregistrează pentru vocabula *așa* variantele fonetice *așa*, *așq*, *așă*. În nord-estul Republicii Moldova, sud-vestul Basarabiei și regiunea Cernăuți dominant rămâne a fi fonetismul *așa*, care are o vechime mai mare în limbă decât dialectismul fonetic *așă*. Cercetările recente de teren au scos în evidență concurența care persistă între variantele fonetice *așa* și *așă*, în special, în vorbirea tinerilor [CD; î. 9].

În grupul de graiuri moldovenești din zona de nord, în cuvintele *opăresc*, *bărbat*, *măgar*, *pădure*, *bătea*, hărțile ALM semnaleză conservarea lui *a* etimologic: ^h*oparĕsc* (< sl. *opariti*), *barbát* (< lat. *barbatus*), *magár* (cf. alb. *magar*), *padúre* (< lat. *padulem*), *báte* (< lat. *batt(u)ere*) [1; h. 38, 147, 148, 152]. Actualmente, în graiurile cercetate am semnalat conservarea lui *a* etimologic doar în vorbirea informatorilor vârstnici [CD; î. 43-45].

Conform ALM, vocala finală neaccentuată *ă* > *î*, în urma pronunției dure a consoanei ce o precede: *stí-clí*, *urđící*, *úrdí*, *úmbří*, (*sí*) *njúrí*, *salátí*, *cásí*, *símbătfí*, *tíndí*, *íncí*, *aníní*, *hľoábí*, *gíscí*, *tátí* [1; h. 56, 62, 98, 99, 101, 110, 193, 194, 285, 309, 310, 391, 417, 424]. În opinia lui I. Gheție, închiderea vocalei *ă* la *î* a fost specifică graiurilor moldovenești, apoi a înaintat în graiurile munteneste de răsărit, având urmări în planul morfologiei prin neutralizarea opoziției de număr la unele substantive și adjective feminine. Închiderea lui *ă* final la *î* a fost atestată în Moldova și în nord-estul Munteniei, cu excepția unor puncte izolate din sud și a unor arii compacte din regiunea Argeș [3; p. 101]. Ulterior, închiderea lui *ă* la *î* a fost tipică graiurilor moldovenești și celor din regiunea Transcarpatică, izolat fiind notată în Muntenia, Dobrogea și Oltenia. Actualmente, închiderea finalei *ă* rămâne a fi dominantă în graiurile cercetate, la toate categoriile de vorbitori [CD; î. 51, 52, 56].

Dialectismul fonetic *pomânt* avea o circulație largă în trecut [1; h. 153]. Vl. Zagaevski, în unul din interviurile sale, relatează că în anii de studenție, răscolind dosare de arhivă, a dat de multe cereri ale basarabenilor, adresate autorităților țariste, să le permită colonizarea în locuri cu „pomânt dișărt” (adică „pământ liber”) din Ural, Extremul Orient (Dalnii Vostok), unde mai târziu au întemeiat sate moldovenești [10; p. 1]. În cercetările noastre de teren, varianta fonetică învechită *pomânt* nu a fost semnalată, doar unele persoane de vârsta a treia menționând că l-au auzit la părinții lor [CD; î. 42].

Conform hărților 126, 291, *e* în poziție medială se reduce la *i*: *fi.șór* < *fecior*, *t'jâtru* < *teatru* [1; h. 126, 291].

Fenomenul are o vechime mare în limbă, fiind atestat, în special, în Moldova sec. XIII – XV, fiind difuzat dinspre nord spre sud [4; p. 75]. În prezent, este evidentă concurența care persistă între aceste variante fonetice la informatori de diferite categorii de vârstă [CD; î. 29, 30].

▪ *E*, la sfârșit de cuvânt, se pronunță închis: *fráti* < frate, *jepuri* < iepure, *héri* < fiere, *húlpí* < vulpe, *láp̃ti* < lapte, *noápti* < noapte, *frúnti* < frunte, *g̃inere* < gineri, *pintilíj* < Pintilie, *urét̃i* < ureche, *cléști* < clește [1; h. 184-186, 281, 287, 288, 379, 289, 292, 303, 315, 427], fenomen dominant și în prezent în vorbirea informatorilor [CD; î. 25, 28, 30].

▪ Hărțile ALM înregistrează fenomenul evoluției lui *e* la *ă*, în urma pronunției dure a consoanelor *ș*, *s*, *z*, *ț*, *j*: *slujăsc*, *tușăsc*, *sămn*, *săti*, *zisăđ*, *șăđ*, *đăși*, *žiťal*, *zăstri*, *ťăž*, *bisărici*, *sănin* [1; h. 35, 33, 25, 51, 26, 32, 52, 30, 28, 29, 141, 408]. Se presupune că fenomenul a avut loc, inițial, în poziție tare, ulterior durificarea s-a produs în cuvintele în care *e* se găsea în poziție moale: *răpidi*, *răși*, *mărg* [1; h. 36, 37, 45]. Actualmente, fenomenul este general în vorbirea persoanelor de vârsta a doua și a treia, fiind sporadic în vorbirea tinerilor.

▪ Prin asimilare vocalică putem justifica deschiderea medialei neaccentuate *e* la *a* în cuvintele *sacări*, *spariós*, *cărpan*, *gálban* [1; h. 113, 119, 121, 123]. În cazul fonetismelor *nacáz* (< sl. *nakazŭ*), *paréti* (< lat. *paries*, *-tis*) notăm conservarea lui *a* etimologic [1; h. 116, 120, 125]. Fenomenul notat de ALM este semnalat și în ariile laterale moldovenești din nord-estul Republicii Moldova, regiunile Cernăuți și Ismail (Ucraina). În prezent, aceste variante fonetice au o circulație sporadică în graiuri, fiind atestate doar în vorbirea persoanelor de vârsta a treia [CD; î. 16-22].

▪ Conform ALM, *e* în poziție neaccentuată se diftonghează: *guler* > *gúliar*, *nepot* > *njapót*, *nevastă* > *njavásti*, *ceva* > *șjaváj* (1; h. 128-130, 132). În timpul cercetărilor de teren am semnalat acest fenomen doar în vorbirea persoanelor de vârsta a treia [CD; î. 15, 23].

▪ Hărțile 42, 127 ale ALM înregistrează *e* > *u* în cuvintele *femeie*, *pentru*. *U* din fonetismul *fuméji* provine dintr-un *o* aton (*foméji*), ambele forme având o circulație extinsă în Moldova istorică. *U* din *puntru* este rezultat al asimilării vocalice. În prezent, aceste variante fonetice au o arie limitată de răspândire, fiind atestate doar în vorbirea vârstnicilor [CD; î. 25].

▪ Cel mai răspândit fenomen în legătură cu vocala *u*, notat de ALM, este revenirea lui la etimologicul *o*, trăsătură caracteristică graiurilor moldovenești: *porónĉi* (din *porunci* < sl. *poronĉiti*), *sapón* (< lat. *saponem*), *fodúl'* (< tc. *fodul*) – 1, h. 102, 106, 177. În

prezent, aceste variante fonetice nu au fost atestate în vorbirea informatorilor [CD; î. 55, 58].

▪ Hărțile 101, 103, 105 ale ALM notează păstrarea formelor etimologice ale cuvintelor *jură* (< lat. *iurare*), *jug* (< lat. *iugum*), *tutun* (< tc. *tütüni*) în toate graiurile moldovenești: *Žúrĭ*, *Žug*, *tuťún*. Actualmente, aceste variante pot fi notate doar în vorbirea oamenilor de vârsta a treia [CD; î. 56, 57].

▪ Harta 92 a ALM notează păstrarea intactă a vocalei *o* în cuvântul *toți* (< lat. *totus*), ca și în limba veche. În restul masivului moldovenesc, *o* a trecut la *ă*: *tăť*. În prezent, este evidentă concurența care persistă între aceste variante fonetice la toate categoriile de vârstă, tinerii folosind mai des varianta devenită literară [CD; î. 50].

▪ Conform ALM, *o* la inițială de cuvânt și în poziție medială se diftonghează, ca și în limba veche: *ouă* > *oăuĭ*, *rouă* > *roăuĭ*, *nouă* > *noăuĭ*, *plouă* > *plăuă*. Fenomenul este explicat prin distribuție cu alte vocale și prin poziția față de accent. El este atestat în ariile laterale din nord-estul, nord-vestul Republicii Moldova și regiunea Cernăuți. Aceste variante specifice limbii vechi se mai întâlnesc în subdialectul bănețean și în unele graiuri din Transilvania, nord-vestul Bulgariei și în toate localitățile din Ungaria [5; p. 10]. Izolat, *o* rămâne a fi intact: *rouĭ*, *nouĭ*, *plouĭ* (1, h. 84, 94-96). În prezent, fenomenul nu a fost notat în graiurile anchetate [CD; î. 47, 51, 52].

▪ Hărțile 87 și 170 ale ALM notează pronunția mai închisă a vocalei de deschidere mijlocie *o* în unele cuvinte moștenite sau împrumutate: *fasúli*, *cucóș*. În cuvintele *tocmai*, *boboc* avem de a face cu un *u* original: *túcma* (din sl. *tüküma*), *bubóc* (din ngr. *bubúki*) [1; h. 89, 171]. În prezent, aceste variante fonetice s-au păstrat doar în ariile laterale și izolate ale graiurilor moldovenești și doar în vorbirea persoanelor de vârsta a treia [CD; î. 48, 49, 53, 54].

▪ Analizând hărțile 59, 61-63, 65, 67, 143, 144 ale ALM, notăm trecerea în seria centrală *i* a vocalei palatale anterioare *i* după consoanele pronunțate dur *s*, *z*, *ț*, *ș*, *j*, *đ*: *sĭti*, *đic*, *urđĭci*, *cuťit*, *șmĭ*, *prăjĭmĭ*, *frásĭn*, *piťagóĭ*. Acest fenomen rămâne a fi dominant la vorbitorii graiurilor moldovenești, cu excepția tinerilor [CD; î. 33-37].

▪ Harta 71 a ALM și textele dialectale înregistrează pentru verbul (*a*) *intra* (< lat. *intrare*) forma fonetică cu *i* inițial. Actualmente, este evidentă concurența care persistă între varianta dialectală și cea literară, în special, la tineri [CD; î. 38].

▪ Textele dialectale și harta 504 a ALM notează variantele fonetice *imblă* (< lat. *ambulare*), *imflă* (< lat. *inflare*), *imple* (< lat. *implere*), dominante și în prezent în vorbirea informatorilor [CD; î. 59, 60].

Diftongii

▪ Conform ALM, fenomenul închiderii diftongului *ea* la *a*, când este urmat în silaba următoare de *a* sau *ă*, creează în masivul dacoromân două arii distincte. Prima ține de graiurile de tip nordic, adică *ea* > *a*, a doua arie este o continuare a ariei muntenești, unde diftongul rămâne ocurent. Lingvistul român T. Teaha explică acest fenomen prin influența asimilatoare a lui *a* din silaba următoare [7; p. 54]. Graiurile cercetate fac arie comună cu graiurile de tip nordic: *albăți*, *sî mîrgî*, *sári*, *dámî*, *țápan* [1; h. 210 – 214; CD, î.64-65], fiind evidentă concurența care persistă între aceste variante fonetice la toate categoriile de vîrstă.

▪ La sfârșit de cuvânt, diftongul *ea* este redus la *ă*: *măsă*, *cură*, *ră* [1; h. 222, 225, 226]. În cazul cuvintelor *stea*, (*mă*) *vedea* avem conservat transferul lui *ea* la *ę*: *steę*, *ma vidę* [1; h. 220, 221]. Cercetările recente de teren au consemnat tendința păstrării acestui fenomen fonetic [CD; î. 66, 67].

▪ În conformitate cu hărțile 16-17 ale ALM, diftongul *ja* la început de cuvânt sau în poziție postvocalică se pronunță mai închis *je*, ca urmare a procedurii de acomodare: *băjět*, *incuijět*. Actualmente, acest fenomen s-a păstrat în graiurile cercetate [CD; î. 68, 69].

Consonantismul

▪ Palatalizarea labialelor *b*, *p*, *m*, *f*, *v* în stadiul final dintotdeauna a caracterizat graiurile de tip moldovenesc: *bunġ*, *kéli*, *híri*, *hín* „fin”, *žíji* [1; h. 252, 236, 275, 258, 266]. În prezent, doar în vorbirea tinerilor am semnalat utilizarea variantelor literare: *bumb*, *piele*, *fin*, *viie* [CD; î. 70-84].

▪ Graiurile cercetate nu păstrează vechea africată *ǰ*, caracteristică graiurilor de tip nordic, în cuvintele autohtone sau moștenite [1, h. 338-341, 344; CD, î. 96, 97].

▪ În opinia lui Emil Petrovici, tratarea africatelor prepalatale *č*, *ǰ*, urmate de sunetele vocalice *e*, *i*, este trăsătura cea mai importantă a graiurilor dacoromâne, ce stă la baza împărțirii teritoriului dacoromân în cinci subdialecte. Graiurile cercetate au păstrat și peste timp fonemele *ș* și *ž*, specifice graiurilor de tip moldovenesc: *șinș*, *ariș*, *șernjáli*, *crúși*, *șolán*, *șoári*, *aržint*, *șínži*, *faž*, *plinž*, *žinžiní*, *žer*, *și si fac*, *șerém* [1; h. 349-351, 353-361, 468, 509]. Doar în vorbirea tinerilor am semnalat utilizarea variantei literare [CD; î. 100-105].

▪ Africata prepalatală *ǰ* rămâne intactă și nu evoluează la *j*: *ǰoj*, *ǰos* [1; h. 374, 375]. Acest fenomen este anterior secolului al XVI-lea, fiind înregistrat în mai multe texte vechi din Moldova istorică. În prezent, el este semnalat, în special, în vorbirea persoanelor de vîrstă a treia; varianta literară fiind notată doar în vorbirea tinerilor [CD; î. 110-111].

TENDINȚE MORFOLOGICE

Substantivul

▪ Conform hărților 364, 367 ale ALM, variația desinențelor de singular și plural în vorbirea dialectală este în funcție de caracterul dur sau palatalizat al consoanei, mai ales în poziție finală. Substantivele cu tema terminată în *ș*, *j*, din cauza timbrului dur al acestora, înregistrează la plural variantele morfologice în *-i* sau desinența zero: *úși/ uș*, *camęși/ cămęș*. În prezent, variantele dialectale au fost atestate, în special, la persoanele de vîrstă a doua și a treia [CD; î. 130-131].

▪ ALM notează substantivele neutre *maț*, *altar*, *toiag* cu pluralul în *-i*, *-î* și *-ur!*: *cári/ cărur!*/ *cári*, *oqáti/ oqótur!*, *máți/ mátur!*, *altári/ altárur!*, *tojáži / tojágur!* / *tojáži*, fonetisme păstrate peste timp în vorbire la toate categoriile de vorbitori [1; h. 322, 437, 440, 444, 446].

▪ Pentru pluralul substantivelor neutre *glonț*, *mormânt* și *buchet* au fost atestate dialectismele gramaticale în *-ur!*: *glonțur!*, *mormíntur!*, *bukétur!*, deși norma literară recomandă variantele *gloanțe*, *morminte*, *buchete*.

▪ Substantivele feminine *baieră*, *barbă* fac pluralul în *-i* și *-ur!*: *băjir!* / *bájur!*, *bárbi/ bárbur!* [1; h. 447, 435].

▪ În urma închiderii finalei *-e*, pentru substantivul feminin *manta*, notăm pluralul în *-i*: *mantá!* [1; h. 319]. Varietatea formelor de plural a fost menționată și în cercetările noastre de teren [CD; î. 125-129].

▪ Nu s-a menținut peste timp arhaismul fonetic *ai* „ani” [1; h. 307].

▪ În localitățile anchetate, pentru exprimarea raporturilor de genitiv-dativ, au fost notate frecvent forme cazuale sintetice și mai puțin construcții analitice prepoziționale. Referindu-ne la formele cazuale sintetice, notăm în cazul diftongilor *ii*, *ei*, pierderea semivocalei *i* în urma slăbirii intensității de rostire: *și pi úrmí stinž fócu și pi úrmí servesc* „oámen!... (s. Gotești, rl Cantemir, informator: Gaidău Natalia). Izolat, diftongii rămân ocurenți: *ca întemejetór al sátuluĵ si socqáti* „un bojernáš cu númili de górgę (s. Gotești, rl Cantemir, informator: Gaidău Petru); *cása párinților/ bunéilor luĵ și in zíuá de az! se păstreází; și pi úrmí spun la oámenii luĵ...* (s. Gotești, rl Cantemir, informator: Gaidău Natalia).

▪ În vorbirea dialectală, pentru genitiv-dativul numelor proprii și al gradelor de rudenie masculine sau feminine sunt frecvente formele sintetice în vorbirea tinerilor și cele analitice – în vorbirea persoanelor vîrstnice: (i-am spus) *táti* (s. Viișoara, rl Edineț, informator: Cobăleanski Ion)/ *tátii* (s. Cenușa, rl Florești, informator: Cenușa Maria Tudor) – *lu táta* (s. Saharna, rl Rezina, informator: Doncilă Ana) [1, h. 432].

▪ În vorbirea persoanelor de vîrstă a treia este

frecvență realizarea analitică a dativului (la + acuzativ): *dă la sārâc* (s. Saharna, rl Rezina, Cebotari Nina), *s_a plâns la o mulțîmi di ʰoâmeni* (s. Ghindești, rl Florești, informator: Lavranciu Dionisie), *îl spun la marîa* (s. Trifăuți, rl Soroca, informator: Panas Elizaveta).

Articolul

▪ Conform h. 317 a ALM, articolul hotărât -l, ca urmare a slăbirii intensității de rostire de la sfârșitul cuvântului, nu se menține: *sātu*. Omiterea articolului substantival hotărât -l este frecventă și astăzi în graiurile cercetate: *sî dŭși nanășu/ nanășa/ bajéŭtî așîŭ tînerî* (s. Ordășei, rl Telenești, informator: Prigoci Maria), *ș_apôŭ m'érzi ʰómu cu rakîŭ/ cu v'ínu/ cu șe au* (s. Stoicani, rl Soroca, informator: Idricean Ivan). Pe plan istoric, articolul hotărât -l de la substantivele masculine și neutre s-a păstrat în vorbire până în secolul al XVI-lea, reducerea acestuia fiind dată cu secolul al XVII-lea: *Ce după moartea lui până astăzi îi zic sveti Ștefan Vodă, nu pentru sufletu, ce ieste în mâna lui Dumnezeu, că el încă au fostu om cu păcate, ci pentru lucrurile lui cele vitejești* (Grigore Ureche) [6; p. 536].

▪ Graiurilor cercetate le este specifică reducerea vocalei finale a articolului substantival hotărât la genitiv-dativ: *vin la parîntâŭ hîrulu* (s. Zaim, rl Căușeni, Tocan Zinaida), *șî ŭo dă nanășulu* (s. Viișoara, rl Edineț; informator: Cătărașu Alexandra).

▪ Reducerea lui -i final este notată și în cazul articolului hotărât antepus -lui: *ŭam dat lu tîta* (s. Caracușenii Vechi, rl Edineț, informator: Plohotari Nadejda), *ŭam spus lu mîma* (s. Mileștii Mici, rl Ialoveni, informator: Jalobă Liuba). În opinia lui A. Rosetti, reducerea finalei a fost cauzată de slăbirea articulației sunetului final, fenomenul fiind notat în textele din secolul al XVI-lea [6; p. 536]. Studiind mai multe texte, am constatat ocurența formelor cu -i păstrat și -i redus în limba veche: *Cu mila lui Dumnezeu eu, diaconul Coresi, deacă văzui că mai toate limbile au cuvântul lu Dumnezeu în limba (lor), numai noi rumânii n-avem, și Hristos zise, Matei 109, „cine citește să înțeleagă”* [2; p. 56].

▪ Graiurile moldovenești dintotdeauna s-au caracterizat prin seria invariabilă a articolului posesiv. Actualmente, în vorbirea informatorilor de vîrsta a doua și a tinerilor, tot mai frecvent notăm articolul posesiv variabil: *verișor dŭ al dŭŭlŭa* (s. Mileștii Mici, rl Ialoveni; informator: Castraveț Elena), *ca întemejetôr al sâtuluŭ sî socoati ʰun boŭernăș...* (s. Gotești, rl Cantemir, informator: Gaidău Petru).

Pronumele

▪ Pronumele *dânsul/ dânsa* are o vechime mare în limbă, păstrându-și frecvența și în prezent în graiurile moldovenești: *o_ntrât la dînsa_n beș* (s. Mileștii Mici, rl Ialoveni; informator: Jalobă Liuba); *o_pŭs_o dŭpa mîsî/ pi dînsa/ pi dînsu* (s. Caracușenii Vechi, rl Edineț; informator: Codreanu Maria).

▪ În masivul cercetat, ca și în limba veche, dativul pronumelor personale se realizează frecvent prin construcții acuzative cu prepoziția *la*: *o_făcŭt bîba la mîni on_băjéŭt* (s. Chiștelnița, rl Telenești; informator: Brădescu Ion); *astupám ʰoglînda la mîni* (s. Cenușa, rl Florești; informator: Albot Vera).

▪ Dacoromâna și-a format un pronume personal de politețe. Conform hărții 413 a ALM, acesta este exprimat printr-un șir de dialectisme fonetice, cum ar fi: *hîjatá, duhîjatá, duhîetá, dhîetá*, care nu și-au pierdut aria de răspândire peste ani: *șî vîni la duhîjatá* (s. Chiștelnița, rl Telenești; informator: Popescu Axenia), *șî noŭ pi dunjavoástri nu v_an ʰurát* (s. Zaim, rl Căușeni, informator: Tocan Zinaida).

▪ La persoanele de vîrsta a treia pronumele de politețe este frecvent exprimat prin varianta *singur*: *tu sîngur știŭ* (s. Păulești, rl Călărași; informator: Filip Alexandru), *tu sîngur aŭ plătít* (s. Nișcani, rl Călărași; informator: Stratan Eudochia).

▪ Cu excepția particularităților fonetice, pronumele posesive, demonstrative, relative coincid cu cele ale limbii literare: *a me, a ta, a luŭ, a eŭ, aîsta, aîștia, aîás-ta, aîéstea, așéla, așéŭa/ așéŭa, așéŭa, cári*.

▪ Încă în textele vechi moldovenești, dateate cu sec. XVI–XVII, putem nota, pe lângă forma, devenită mai târziu literară *nimeni*, dialectismul gramatical *nime*: *Nu este nime harnic să-i stea împotrivă* (Neculce). *Nime nu scapă de leșuiturile vrăjmașului* (Dosoftei). În plan comparativ, aria lui *nimeni* era mai extinsă în trecut, forma circulând și în graiurile nordice. După secolul al XVI-lea, aria lui *nime* s-a aflat în expansiune, eliminând în cele din urmă forma „lungă” [4; p. 119]. Pentru forma de G -D a pronumelui negativ *nimeni*, h. 313 a ALM înregistrează atât formele sintetice vechi: *hîmarŭŭa, hîmarŭŭ, hîmarŭŭŭa*, rezultate ale disimilării, cât și forma analitică: *la hîmi*. În prezent, aceste forme au fost înlocuite cu varianta *nimănŭŭŭ* [CD; î. 136].

▪ În arealul dialectal cercetat a fost notată concurența între forma scurtă *nica* a pronumelui negativ și varianta devenită literară: *nimic*.

Verbul

▪ Trecerea verbelor de la o conjugare la alta reprezintă o tendință generală a limbii române, prezentă și în latina populară. Unele graiuri moldovenești se

caracterizau prin metaplasma verbelor, adică trecerea anumitor verbe de la conjugarea a III-a la conjugarea a II-a, fapt ce contribuie la deplasarea accentului în paradigma acestora: *spuném – spúnim, méržem – meržém, fášim – fášém, rămâném – ramaném, crédem – credém, řínem – řáném* [1; h. 470, 472, 473, 494, 499, 503]. Acest fenomen a fost atestat și în cercetările recente de teren [CD; î. 137, 138].

▪ Formele iotacizate ale verbelor caracterizau graiurile moldovenești din sud-vestul Basarabiei: *puř „pun”, řáu „řin”* [1; h. 308, 345], actualmente fiind notate doar în vorbirea vârstnicilor.

▪ Conform hărřilor 471, 477, 481, 482, 486 ale ALM și a cercetărilor de teren [CD; î. 144, 145], diftongul *ea* din sufixul imperfectului verbelor de conjugarea a II-a – a IV-a se menține, izolat se monoftonghează: *(noi) spuném „(noi) spuneam”, (noi) dădém „(noi) dădeam”, (noi) stam „(noi) stăteam”*.

▪ În graiurile cercetate este evidentă tendința de a elimina mai mult ca perfectul din uz, locul lui fiind preluat de perfectul compus: *(eu) uřtásám - (eu) an uřtát, (ei) uřtásî - (ei) o uřtát* [1; h 511-512; CD, î. 148].

▪ Analizând h. 476 din ALM, semnalăm utilizarea auxiliarului *o* la pers. III sg. și pl., sporadic fiind înregistrată și forma cu auxiliarul *a avea*. În prezent, dialectismul gramatical *o lucrát* rămâne a fi dominant doar la persoanele de vârstă a doua și a treia [CD; î. 146-147].

▪ În graiurile cercetate nu a fost notată repetarea formelor atone de dativ și acuzativ ale pronumelor personale și reflexive, fenomen semnalat de harta 461 a ALM: *nř am dúsî ni, dar ři nř am dus, m an dús mî, dar ři m an dus*.

▪ În graiurile cercetate, ca în limba veche, au fost păstrate pentru verbele neregulate *bea, da, lua, sta, vrea* formele vechi *să beie, să deie, să ieie, să steie, să vreie* [CD; î. 150-151].

Adverbul

▪ În aria cercetată, harta 515 a ALM și CD (î. 155) înregistrează pentru adverbul *acum* rostiri diferite: *amú* (dialectism fonetic dominant, învechit), *acúma/ amú, acú/ amú*. Evoluția istorică a acestora o putem explica prin apocopă.

▪ Pentru adverbul *iată*, harta 520 a ALM notează dialectismele fonetice *řáca, řácătă*. Ambele variante circulă și în prezent în vorbirea informatorilor [CD; î. 156].

▪ Adverbul *acolo* formează în graiurile moldovenești două arii distincte: una oxitonă (*acoló*) și alta paroxitonă (*acólo*) [1; h. 399]. Concurența dintre aceste forme este semnalată și în prezent, ultima fiind frecventă în vorbirea tinerilor [CD; î. 157].

Prepoziția

▪ Conservarea unor forme și sensuri arhaice ale prepozițiilor este specifică graiurilor moldovenești. Drept exemple ne pot servi următoarele forme: *pân „până”* (care păstrează urme ale rotacismului: *păr, par* [1; h. 311; CD, î. 152] și *pin/ pen „prin”* [1; h. 326; CD, î. 153].

Interpretarea materialului factologic cules pe teren a pus în evidență stadiul actual de evoluție a limbii române, dinamica fenomenelor dialectale de ordin fonetic și morfologic, procesul de apropiere a graiurilor teritoriale de aspectul îngrijit al limbii naționale. În șirul celor mai relevante particularități fonetice, care au pierdut din aria de răspândire, se înscriu: conservarea lui *a* etimologic (*oparésc, barbát, magár, padúre* etc.), deschiderea medialei neaccentuate *e* la *a* în cuvintele *sacári, spariós, cárpan, gálban* etc.; diftongarea lui *e* în poziție neaccentuată; revenirea lui *u* la etimologicul *o* (*poróřcî, sapón, fodúl*); diftongarea lui *o* la inițială de cuvânt și în poziție medială (*óuă > oáúî, róuă > oáúî, nóuă > oáúî, plóuă > p oáúă*), dispariția vechii africcate *ř*. Analiza particularităților morfologice, specifice vorbirii din Republica Moldova, a pus în evidență specificul, în mare parte, conservant al acestora, rămas atașat de vechile tradiții lingvistice, dar și prezența unor particularități comune cu limba literară, în special, în vorbirea tinerilor.

BIBLIOGRAFIE

1. Atlasul lingvistic moldovenesc. Chișinău, 1968. Vol. I, partea I: Fonetica de Rubin Udler. Partea a II-a: Fonetica de Rubin Udler, Morfologia de V. Melnic; Chișinău, 1972. Vol. II, partea I: Lexicul de V. Comarnișchi; Chișinău, 1973. Partea a II-a: Lexicul de V. Melnic și V. Pavel.
2. Coresi. Psaltirea slavo-română (1577). Text stabilit, introdus de S. Toma, București, 1976.
3. Gheție I. Baza dialectală a românei literare. București: Editura Academiei Române, 1975.
4. Gheție I. Introducere în dialectologia istorică românească. București: Editura Academiei Române, 1994.
5. Marin M., I. Mărgărit, V. Neagoe. Cercetări asupra graiurilor românești de peste hotare. Chișinău, 2000.
6. Pavel V. Limba română – unitate în diversitate. În: Limba română, anul XVIII, 2008, nr. 9-10, p. 33-41.
7. Rosetti Al. Istoria limbii române. București: Editura Științifică, 1968.
8. Spînu S. Graiurile moldovenești din nord-estul Republicii Moldova. Chișinău, 2010.
9. Teaha T. Graiul din valea Crișului Negru. București, 1961.
10. Zagaevschi V. Ca neam supraviețuim prin graiul matern. În: Limba română, nr. 7-8, anul XVIII, 2008, <http://www.limbaromana.md>.
11. Сергиевский М. В. Молдаво-славянские этюды. Москва, 1959.